

A II. VILÁGHÁBORÚBAN

KONFERENCIA

MTA II. világháború története albizottság

Propaganda a II. világháborúban

az MTA II. világháború története albizottság
konferenciája
2018. november 16.
MTA Székház, Felolvasóterem

PROGRAM

9:00–9:30 Regisztráció
9:30–9:40 *A konferencia résztvevőinek üdvözlése az albizottság nevében*
9:40–10:30 Virányi Péter: *A propaganda természete*
10:30–10:40 Szünet

1. szekció (A propaganda alakváltozatai) – szekcióvezető: Paksa Rudolf
10:40–10:55 Turbucz Dávid: *Vezérkultusz és háborús propaganda*
10:55–11:10 Olasz Lajos: *Egy többre hivatott mellékszereplő. Propaganda és ellenpropaganda Horthy István személye körül a világháború időszakában*
11:10–11:25 Nagy Boglárka: *A plakát háborúba megy*
11:25–11:40 Segyevy Dániel Zoltán: *Etnikai térképek a területi revízió szolgálatában*
11:40–11:55 Barát Bence: *A sport mindig honvédelem?*
11:55–12:10 Vita
12:10–12:30 Szünet

2. szekció (Propaganda a médiában) – szekcióvezető: Virányi Péter
12:30–12:45 Sávoly Tamás*: II. világháborús források a MTI és társvállalatainak az ügyviteli és műsordokumentumaiban*
12:45–13:00 Fóris Ákos: *Az 1941-es szovjet represszió ábrázolása a magyar propagandában*
13:00–13:15 Záhonyi-Ábel Márk: *Német filmek az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság előtt a második világháború idején*
13:15–13:30 Kovács Cs. Tamás: *Antiszemita propaganda a II. világháborúban Magyarországon. A Harc című folyóirat feltárása*
13:30–13:45 Pap Eliza: *Írott sajtó, mint véleményformáló erő? Az újpesti zsidók elleni propaganda megnyilvánulásai a helyi sajtó tükrében*
13:45–14:00 Glässer Norbert és Zima András: *A revíziós propaganda zsidó alakváltozásai. Revíziós sajtópropaganda az izraelita felekezeti és mozgalmi lapokban a II. világháború idején*
14:00–14:15 Vita
14:15–14:30 Szünet

3. szekció (Nagyhatalmi játéktér) – szekcióvezető: Ungváry Krisztián
14:30–14:45 Joó András: *Brit politikai hadviselés Magyarország és Románia irányában. Az SOE és PWE (Political Warfare Executive) tevékenységének összefüggései, 1942-44.*
14:45–15:00 Meszerics Tamás: *Amerikai titkos propaganda Magyarországon az angol–amerikai háborús propaganda kontextusában, 1943–1944*
15:00–15:15 Kalmár Miklós: *A Führerpalota „Welthaupstadt Germániában". Építészeti reprezentáció a nemzetiszocialista Németország háborús propagandájának szolgálatában*
15:15–15:30 Fülöp Márton: *Vicclapok a náci propaganda szolgálatában a II. világháború idején*
15:30–15:45 Czinki Gertrúd: *A feketék ábrázolása a német nemzetiszocialista játékfilmben 1934-1944 között – populáris koloniálrevizionizmus Goebbels „álomgyárában"*
15:45–16:00 Havasi Benigna: *A német nyelv nácitlanítása*
16:00–16:15 Vita
16:15–16:30 Szünet

4. szekció (Ellenállás és antifasizmus) – szekcióvezető: Stefano Bottoni
16:30–16:45 Bartha Ákos: *Ellenpropaganda. Náciellenesség Magyarországon a második világháború idején*
16:45–17:00 Bene Krisztián: *A franciaországi Magyar Függetlenségi Mozgalom propagandatevékenysége*
17:00–17:15 Tulipán Éva: *Városi térbe rajzolt propaganda. A 48-as honvédzászlók visszaadása 1941-ben és 1948-ban*
17:15–17:30 Pihurik Judit: *Antifasiszta propaganda a szovjet hadifogolytáborokban*
17:30–17:45 Nagy Péter Tibor: *Hősök és antihősök. A második világháború figurái a Kádár korszak emlékezetpolitikájában*
17:45–18:00 Vita

18:00–18:10 *Zárszó*

Virányi Péter:

A propaganda természete

Előadásom két területet ölel fel. Egyrészt propaganda történetén keresztül, kísérletet teszek a fogalmának tisztázására, másrészt a propaganda természetének bemutatásával egy szélesebb történelmi, társadalmi összefüggésre kívánok rámutatni.

A propaganda a Bibliáig vezethető vissza. Isten tiltó parancsa hamis beszámolók terjesztésére vonatkozóan, a későbbi kommentátorokat arra buzdította, hogy óvjanak a „hazug hírek terjesztőitől". A tiltás nem pusztán rémhírek terjesztésére, hanem azok befogadására is vonatkozott.

Több mint, egy évezreddel az után, hogy Mózes figyelmeztetett a „hazug hírek terjesztőire", a Katolikus Egyház a propaganda fogalmát és gyakorlatát felruházta annak modern értelmével, nevezetesen a globális terjesztés eszméjével.

XV. Gergely pápa, hogy szembeszálljon a protestantizmus növekvő befolyásával, azzal a feladattal bízta meg a kardinálisok egy csoportját, hogy világszerte terjesszék a hitet.

Az 1622-ben *Inscrutabili Divinae Providentiae Arcan*o kezdetű apostoli konstitúciójával újraalapította a *Hitterjesztési Kongregációt.* A pápa, felhívást intézett a propagandának szánt intézmény létrehozására. A Sacra Congregatio de Propaganda Fide néven létrehozott szervezet feladataként adta a hitterjesztését.

A politikai propaganda tulajdonképpen egyidős a politikai versengéssel és a politikai harccal. A modern politikai propaganda — az ideológia és a politika fúziójával, illetve a nyomdatechnika gyorsan terjedő eszközeinek felhasználásával — a francia forradalom idején jelent meg, majd a XX. században, a tömegkommunikációs eszközök révén vált a politika egyik meghatározó eszközévé. Nem elég az agorán beszélni, a propagandának intézményekre és médiagyakorlatokra van szüksége, hogy betöltse a terjesztés feladatát.

A propaganda a társadalmi kommunikáció egyik formája. Vagyis társadalmi termék, társadalom szülöttje és csak ott működik. De nem a társadalom egésze hozza létre, hanem mesterségesen állítják elő a társadalom tagjai számára.

A propaganda tanulmányozása rendkívül nagy jelentőségű a művészettörténet, a történelem, a teológia, a kommunikáció, az oktatás, a médiatanulmányok, az irodalmi elemzés, a retorika, a kultúraelmélet, politikatudomány, a pszichológia és a szociológia területén.

Többen tettek kísérletet, hogy meghatározzák, mindegyik definíció tartalmaz releváns elemeket és valamennyiben ott találjuk a kor és a szerző értékvilágát.

A propaganda fogalmának meghatározása azért is nehéz, mert nem alakult ki egységes vélemény sem tárgyát, sem feladatait illetően. Ezért a propagandáról – vagy az egyes részletkérdéseiről – szóló feldolgozásokban a legkülönfélébb értelmezési lehetőségek fordulnak elő. Előadásomban szembeállítom a különböző definíciókat és kísérletet teszek egy tartalmi meghatározásra. Az általam használt megfogalmazás főleg a propagandának, a politikai marketinggel való kapcsolatára épül.

A propaganda néhány sajátosságát a gyakorlat oldaláról is vizsgálom. Ilyenek például: a propaganda viszonyulása az információhoz és az igazsághoz, a propaganda és intézményeinek egymáshoz való viszonya, a propaganda és a média kapcsolata, a propaganda alakítása végezetül a propaganda és a demokrácia kapcsolata.

Turbucz Dávid

Vezérkultusz és háborús propaganda

A két világháború közötti időszakban és a második világháború éveiben Európa-szerte elterjedt volt a vezérkultusz jelensége. Ezek között – értelemszerűen – a legismertebb kultuszok Hitler, Mussolini és Sztálin személyéhez köthetők, de vezérkultusz létezett Horthy Miklós személye körül is, ahogyan más akkori politikai és katonai vezetők körül is kialakult ilyen politikai jelenség. A vezérkultuszok a második világháború időszakában összekapcsolódtak a háborús propagandával. Fontos azonban kiemelni, hogy a háborús propaganda jóval összetettebb jelenség volt, ennek csak egy elemét alkotta a szintén összetett vezérkultusz, amely összekapcsolódott a háborús propaganda egyéb alkotóelemeivel, így például az ellenségképzéssel és a háború igazolásával is, a tengelyhatalmak esetében az antibolsevizmussal és az antiszemitizmussal. Az előadás egy rövidebb nemzetközi kitekintéssel kezdődne, amely tartalmazná a fogalmak meghatározását, illetve néhány nemzetközi példát. Ezt követően a Horthy-kultuszon keresztül mutatnám be részletesebben ezt a kérdést. A magyar államfő vezérkultusza 1938 és 1943 között érte el a csúcspontját. Ez a (közelgő) háborúval, az európai hatalmi átrendeződéssel és a magyar szélsőjobboldali pártok, mozgalmak erősödő befolyásával magyarázható. Előadásomban azt mutatnám be, hogy a kormányzó kultuszára, így a vezérkép tartalmára, milyen hatással volt a második világháború, a háborús (antibolsevista) propaganda és az egyre durvuló antiszemita diskurzus. Ennek során elkülönítem egymástól az 1939 és 1941, illetve az 1941 és 1944 közötti időszakot, miután 1941 előtt a propaganda az országot a háborútól megóvni képes vezérként méltatta a kormányzót. A hadba lépés után már a háborús propaganda részévé vált a kormányzó vezérkultusza. Emiatt felerősödött a vezérkép antikommunista tartalma. Az antiszemitizmus azonban nem vált a Horthy-kép meghatározó elemévé. A Horthy-kép kiegészítő üzeneteként az állampolgároktól elvárt magatartásformák is jóval hangsúlyosabbá váltak, így különösképpen a kötelességteljesítés és az önfeláldozás. Horthy István halálát követően ezen a téren is a kormányzói család volt a követendő példa. Az előadás zárásaként a német megszállás időszakával foglalkozom. Miután a kormányzó nem mondott le, a vezérkultusza továbbra is eleget tett az ország háborús erőfeszítéseit igazoló funkciójának. A háborús időszak tehát nem hagyta érintetlenül az ország első emberének imázsát.

Olasz Lajos

Egy többre hivatott mellékszereplő
Propaganda és ellenpropaganda Horthy István személye körül a világháború időszakában

Horthy István, a kormányzó idősebb fia a második világháború időszakának tragikus sorsú mellékszereplője volt. Meghatározó közéleti tevékenységet nem folytatott, az ország sorsát érintő döntésekben nem vett részt, magas közjogi méltóságát, kormányzó-helyettesi pozícióját váratlan halála miatt mindössze 6 hónapig töltötte be. A kormányzó körül tömörülő politikai körök részéről azonban jelentős várakozások voltak vele kapcsolatban a rendszer stabilizálását, illetve a háborúból való kiválást elősegítő szerepére vonatkozóan. A Horthy István körüli politikai imázs-építés komoly feladatot jelentett a kormányzati propaganda számára. A rá vonatkozó politikai tervek nyomán rövid idő alatt kellett a közéletben fajsúlyos szerepet nem játszó személyből az országos irányítására is alkalmas államférfit, a számottevő katonai tapasztalattal nem rendelkező, alacsony beosztású tartalékos tisztből a honvédség legfőbb vezetésére is képes hadúri tekintélyt teremteni. Ez azonban nem csupán az ő személyének szólt, hanem a kormányzó pozíciójának erősítését szolgálta (különösen a halála utáni kultuszteremtés). Az államfő által képviselt törekvésekkel szembenálló erők viszont éppen ebből az okból nagy ellenpropagandát fejtettek ki Horthy Istvánnal szemben, megkérdőjelezve alkalmasságát a magas közjogi pozícióra. Ezt a szélsőjobboldal a radikális technikákkal, a korszakban korábban elképzelhetetlenül durva hangnemben folytatta. Személyének átpolitizált, erősen ellentmondásos megítélése a világháború után is fennmaradt, róla beszélve mindig egy korszakról mondtak ilyen vagy olyan ítéletet, ahol ő maga csak egy jellemző jó, vagy éppen rossz példaként szolgált.

A propaganda hivatalos eszközrendszerén, a tömegkommunikáció intézményes csatornáin túl, sajátos módon mindkét oldal élt a véleményformálás, a politikai imázs-építés, illetve rombolás látens módszereivel, a suttogó propagandával. Erre alkalmas lehetőséget teremtett, hogy Horthy István személye iránt a hivatalos közéleti megítélésen, illetve a politikai erők érdekvezérelt üzenetein túl széleskörű spontán érdeklődés is mutatkozott. Az államfő fiának helyzete, fiatalkori életvitele, majd későbbi kiemelt pozíciója, a hivatalos kormánypolitikától közismerten eltérő nézetei vagy halálának rejtélyes körülményei a vele kapcsolatos politikai elképzelésektől függetlenül is sokakat foglalkoztattak, nagy teret adtak a szóbeszéd, a városi legendák születése, a profán mítoszteremtés számára. Ennek nyomán a személyről kialakult

képben sajátosan ötvöződött a tudatos, célorientált politikai propaganda, az autonóm civil véleményformálás és a 20. századi tömegtársadalmak bulvárigénye. Az adott történelmi helyzetben, a háborús krízis, az ország sorsának bizonytalansága és az éles belső társadalmi feszültségek közepette mindez megítélése alakulásának különös dinamikát adott. Így volt jelen a Horthy Istvánról kialakult képben (tényleges személyiségétől függetlenül) az Arizona mulató éjszakai világában törzsvendégének számító aranyifjú és az államfői poszt méltó várományosa, a rendszer elkényeztetett kegyeltje és a háborús hős, a középszer mintapéldánya és a Gellért-hegyi emlékmű ihletőjeként még halála után is a megszállókkal szemben protestáló polgár alakja.

Nagy Boglárka

A plakát háborúba megy

Az előadásomban azt a kérdéskört vizsgálom, hogy a II. világháborús magyar propagandaplakátok miként szólították meg a lakosságot, hogyan próbálták a véleményüket, a háború eseményeihez való hozzáállásukat befolyásolni, emellett mennyire töltöttek be fontos szerepet a propaganda terjesztésében a korszak többi médiumához képest.
A kormányzat propagandisztikus eszközök felhasználásával – többek között plakátokkal – mindig valamilyen célt akart elérni. Egy olyan összetett feladatnál, mint egy háború elfogadtatása a lakossággal, érzelmi és értelmi támogatására, továbbá az áldozatok elviselésére történő eredményes mozgósítást nem lehetett egy kampánnyal véghezvinni.
A mindenkori háborús propaganda központi szerepét nem csak a hazafiasság „tiszta céljának" és erkölcsi fölényének a bemutatása töltötte be, hanem az ellenség rémtetteinek, romlottságának az ábrázolása is. Ezek a plakátok alapvetően nem a katonáknak, inkább a hátországnak készültek. Rendkívül leegyszerűsített jelrendszerrel, éppen ezért érzelmileg igen effektíven hatnak a tömegekre, mielőtt az megkérdőjelezné a háború céljának jogosságát.
Az állami- és kormányzati kommunikációnak az alábbi feladatokat kellett megoldani:
a) az ellenségkép megjelenítése;
b) a katona népszerűsítése;
c) harc a kémek ellen;
d) mozgósítás a légoltalomra;
e) nők a hadsereg segítésére, nők a férfiak helyére;
f) a Vöröskereszt szervezet népszerűsítése
Előadásomban a II. világháborús magyar plakátok kategorizálása a főbb propaganda témák megismerését és áttekinthetőséget segíti elő, emellett behatárolja a háború egyes szakaszait, amely során megfigyelhető a kormány számára mely témák voltak a legfontosabbak, ennek következtében hogyan próbálták formálni a lakosság véleményét, hozzáállását a háborúhoz.

Segyevy Dániel Zoltán

Etnikai térképek a területi revízió szolgálatában

Előadásomban a Kárpát-medencére és környékére fókuszáló, anyanyelvi és nemzetiségi adatokat ábrázoló térképeket elemzek. Az első világháború időszakától a második világháború végéig az ilyen jellegű térképek nagy szerephez jutottak a különböző területi követelések tudományos legitimalizálásában. A legtöbb ilyen jellegű térkép az első világháborút követő béketárgyalások, valamint a magyar területi revíziós célok részbeni megvalósulása időszakában készült. Az alkotások egyben a tudomány és a politikai hatalom összefonódásának egyik legjobb indikátorai is a korszakban. Az etnikai térképek között a kidolgozottság szempontjából vannak fokozatok, megtalálhatóak köztük a béketárgyalásokra szánt tudományos háttéranyagok éppúgy, mint a nagyközönség tájékoztatására szánt propaganda-térképek. A fokozatosság dacára teljesen objektív etnikai térképek nem léteznek.

Az ilyen jellegű térképek e jelentésrétegeit napjainkban a kritikai kartográfia vizsgálja. Ez az irányzat fokozottan érdeklődik egyrészt a térképek létrejöttének társadalmi kontextusa iránt, valamint az iránt, hogy az egyes térképek miképpen tükrözik vissza ezeket (például a színhasználaton, a választott ábrázolási módon, a nyelven, a betűtípuson, a méreten, a méretarányon, az ábrázolt és nem ábrázolt területeken keresztül).

Előadásomban a különböző országokban, de hasonló módszerrel készült térképek összehasonlító elemzési lehetőségeiből szeretnék példákat bemutatni.

Barát Bence

A sport mindig honvédelem?

A sporttörténeti szakirodalomban viszonylagos konszenzus uralkodik a két világháború közti magyarországi sport legalapvetőbb társadalmi-politikai felhasználási formáit illetően. Ezek egyike a (férfi)társadalom katonai előképzése, mely a trianoni békeszerződés hadsereg korlátozó intézkedéseit ellensúlyozandó, még hangsúlyosabbá válik, míg a másik az ún. „nemzetnevelő", vagyis a társadalomnak a keresztény-nemzeti szellemmel való azonosulását előmozdítani szándékozó, a nemzet összetartozását – és a nemzetietlennek tartott elemek visszaszorítását/elkülönítését – hirdető funkcióó.
Előadásomat a fenti felosztásnak megfelelően két részre kívánom bontani. Az elsőben azt járom körül, hogyan jelent meg a sport mint a háborúra való felkészülés eszköze a sportlapokban, ezek közül is kiemelten a legnagyobb példányszámú és a mindenkori kormányzat politikai irányvonalához idomuló – néha egyenesen az országos sportvezetés szócsöveként működő – *Nemzeti Sport*ban. Kvantitatív és kvalitatív elemzésekkel meg kívánom vizsgálni, miként változott a lapnak – és rajta keresztül a magyar sportvezetésnek – a sport feladatairól kommunikált felfogása (1) az 1939 szeptemberétől 1941 júniusáig terjedő szűk két évben, (2) Magyarország háborúba lépésétől a keleti fronton bekövetkezett fordulatig, majd a szovjet előrenyomulás kezdetén (3) a második világháború alatti magyar állami szuverenitás utolsó hónapjaiban, végül pedig (4) a német megszállás idején. Lényegében tehát annak bemutatására vállalkozom, hogy a tanulmányozott időszakokban milyen gyakorisággal fordult elő, és miként töltődött meg a „sport mindig honvédelem" jelszó a távlati nemzetvédelmi célkitűzések helyett egyre inkább a hadi helyzet fényében értelmezendő, praktikus tartalommal.
A második részben a sportnak a revíziós propaganda szolgálatába állítását elemzem. Ez ugyanis az egyre kilátástalanabbnak tűnő háborús erőfeszítésekkel ellentétben – ami a sport és a honvédelem közti szoros kapcsolat mind gyakoribb hangoztatásából is kitűnik –, igazi „sikerágazatként" funkcionált. Az 1940-ben a második bécsi döntés eredményeként Észak-Erdéllyel együtt Magyarországhoz csatolt Nagyvárad csapata, a Nagyváradi Atlétikai Club 1944 tavaszán megnyerte a labdarúgó Nemzeti Bajnokságot, mely eredmény (és az azt megelőző három szezonbeli szintén kiváló szereplése) nagyszerű alkalmat biztosított a sportsajtónak, hogy a klub sikerével összekapcsolja az állami sportpolitikai intézkedéseket a revíziós propagandával, mely hangsúlyozni igyekezett a trianoni békeszerződéssel elszakított területek magyarságát,

az utódállamokba való integrálhatatlanságát, „hazavágyását”. Azt kívánom bemutatni, hogy a Nagyváradi AC-n keresztül közvetített revíziós „tündérmese” mennyiben alapult valós jelenségeken, valamint mennyiben volt megkonstruált a kép. Emellett arra is kitérek, ki lehetett a „NAC-mítosz” célközönsége.
Előadásom zárásaként röviden összefoglalom, mi volt meglátásom szerint a kapcsolat a sportsajtóban megjelenő háborús és revíziós propaganda között; tudta-e (akarta-e) ellensúlyozni a revíziós sikerek hangoztatása a határhoz egyre veszedelmesebben közelítő front általi fenyegetettség érzését.

Sávoly Tamás

II. világháborús források az MTI és társvállalatainak az ügyviteli és műsordokumentumaiban

A trianoni békét 1920. június 4. követően Magyarországnak szüksége volt egy jól működő önálló elektronikus hírügynökségre, távirati irodára. A Magyar Távirati Iroda megszervezésével vitéz leveldi Kozma Miklós huszártisztet bízták meg 1920. augusztus 7-én. A Magyar Távirati Iroda újjászervezése után a rendőrségi és bírósági hírszolgálat orgánumát, a Magyar Országos Tudósítót összekapcsolta a Magyar Távirati Irodával. Megalapította a Magyar Filmiroda Rt-t, a Magyar Hirdető Iroda Rt-t, s mind a két vállalatot a Magyar Távirati Iroda érdekkörébe vonta. Ugyanígy bekapcsolta a szervezetbe a Magyar Telefon Hírmondó Rt-t, majd megszerezte az államtól a rádió-koncessziót is. A hivatalos távirati irodák nemzetközi szervezete sikereinek elismeréséül 1928-ban alelnökévé választotta. 1928-ban felépítette a Magyar Nemzeti Múzeum mögött a Főherceg Sándor utcában a mai Bródy Sándor utcában a magyar elektronikus médiabirodalom központját, melynek feladata a hírközlésen túl, a magyar kultúra szolgálata, oktatása, a hiteles tájékoztatás és a magasszintű szórakoztatás megteremtése határainkon innen és túl. Az előadás bemutatja azokat a forrásokat, amelyek 2016-ig, a Magyar Rádió Archívumának Irat- és Műsordokumentumtára őrzött. Ezek a dokumentumok új forrásokat jelenthetnek a II. világháború háborús propagandáját kutatói számára. A Magyar Távirati Iroda Rt., a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. ügyviteli dokumentumai, felügyelő és igazgatósági üléseinek jegyzőkönyvei, műsorülések jegyzőkönyvei, a sajtócikkgyűjtemény 2016-ban átadásra kerültek a Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltárának. A Rádióélet cikkei, a rádió műsordokumentumai ma a Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alap Archívumában kutathatóak. Az ügyviteli dokumentumokból megismerhetjük a kommunikációs birodalom háborús mechanizmusát, hogyan épült ki a háborús tájékoztatás rendszere a II. világháború idején. A kommunikációs intézmény küzdelmét a politikai akarattal szemben. A politika és a közmédia kapcsolatát ismerhetjük meg a dokumentumokból. 1938-1944 közötti időszak médiatörténeti feltárása új elemeket hordoz magában. Az ügyviteli dokumentumok bemutatják a vezetői döntéseket, a politikai igényeket, amelyeket megfogalmaztak az MTI az MFI és a Rádió és Telefonhírmondó felé. A II. világháború kezdetétől kezdve a műsorüléseken egyre nagyobb szerepet kaptak a honvédelmi műsorok. A műsorszerkesztők mindvégig megtartották a minőségi hiteles műsorkészítés kritériumait. A honvédelmi tájékoztatáson túl a

katonatisztek által alkotott prózai és zenei művek egyre nagyobb helyet kaptak a műsoridőben. A média magas követelményeinek a katonaszerzőknek mindvégig meg kellett felelniük. A katonai, hadtörténeti előadások száma megnövekedett a vizsgált időszakban. A média igyekezett ellenállni a politikai direkt propagandának. Az előadásban megismerhetjük a háborús és nemzetvédelmi előadások főbb típusait. A német megszállásig az MTI és társvállalatai ellen álltak a direkt politikai propagandának. A hírek elsősorban az MTI és a BBC híreiből épültek fel. A műsorüléseken csak a megfelelően színvonalas műveket fogadták el. A megszállás utáni értéknélküli nyilas propaganda térnyerését is bemutatják a műsordokumentumok. A hírek, a műsorkészítők cenzúrázása a német megszállás után felerősödött, ezt nyomon követhetjük a műsor- és az ügyviteli dokumentumokon keresztül. Az MTI és társvállalatait és vezetőit 1945 után megbélyegezték és fasiszta propaganda intézménnyé nyilvánították. Az iratok elzárásra kerültek, a ’45 előtti elektronikus magyar médiatörténetén rajta hagyva a fasiszta, horthysta bélyeget. A Magyar Rádió Archívuma 1996-ban kezdte feldolgozni az elzárt iratgyűjteményt, amelyből egy új történeti kép rajzolható meg a Magyar Távirati Irodáról és társvállalatairól. A dokumentumokból nyilvánvalóvá válik, hogy a kor közmédiája hiteles hírszolgálatával, a folyamatos közönségkapcsolatával, minőségi oktató, nevelő és szórakoztató műsoraival a magyar kultúra fenntartására és terjesztésére törekedett a II. világháború esztendei alatt.

Fóris Ákos

Az 1941-es szovjet represszió ábrázolása a magyar propagandában

1941 nyarán a szovjet állambiztonsági szervek illetve a visszavonuló Vörös Hadsereg alakulatai több ezer politikai foglyot, túszt és katonát végeztek ki. A Baltikumban, az egykori kelet-lengyelországi területeken és Ukrajnában elkövetett gyilkosságok fellelt bizonyítékai a német propaganda egyik legfontosabb szovjetellenes elemévé váltak mind a hadseregen belül, mind a hátországi és megszállt lakosság körében. Előadásomban azt mutatom be, hogy miképp jelennek meg ezek az események a magyar propagandában.

Vizsgálatom kiindulópontjául az szolgál, hogy a szovjetellenes közbeszéd és propaganda centrumában a Szovjetunió megtámadását megelőzően is a szovjet állam által alkalmazott erőszak és a szovjet erőszakszervek tevékenysége állt. Az előzmények áttekintését követően azzal kérdéssel foglalkozom, hogy a téma bemutatásánál voltak-e a magyar propagandának a német gyakorlattól eltérő sajátosságai. Egyfelől a magyar sajtóban nyilvánosságra hozott esetek között találhatunk-e olyanokat, amiket magyar források alapján mutattak be? A Kárpát-csoport és az I. gyorshadtest fennmaradt iratai szerint a magyar csapatok is találtak a szovjet szervek által kivégzetteket, utalás is található arra, hogy ezt haditudósítók számára is megmutatták. Másfelől felfedezhetők-e a gyilkosságok értelmezésénél magyar szempontok, gondolva itt elsősorban az 1919-es magyarországi vörös terrorral való párhuzamba állítás lehetőségére? Ugyancsak reflektálok arra, hogy az 1941-es represszió bemutatása mennyiben hasonlít az 1943-ban feltárt szovjet tömeggyilkosságok (elsősorban Katyń, Vinnyica) ábrázolásához.

A korabeli közbeszéd szoros kapcsolatot állított fel a kivégzések és a Vörös Hadsereg elvonulását követő zsidóellenes erőszakhullám között, mely 1941 nyarán a magyarok által megszállt területeken is megközelítőleg 400 áldozatot követelt. Ennek tükrében szükséges megvizsgálni: hogyan határozták meg a magyar kiadványokban az áldozatokat és az elkövetők körét, és mennyiben kötötték a tetteseket a zsidósághoz – ezzel legitimálva a zsidók elleni intézkedéseket, atrocitásokat.

Mivel a tájékoztatást és a propagandát felügyelő, irányító, ezek anyagait készítő szervek iratai nem, vagy csupán rendkívül töredékesen maradtak fenn, ezért a propaganda elemzésekor elsősorban a propaganda produktumait dolgozom fel. Így előadásom forrásanyagát a korabeli sajtóanyagok, filmhíradók, filmek, a Honvédelmi Minisztérium, a Honvédség és a Vitézi Rend támogatásával megjelentetett hadinaplók, visszaemlékezések s egyéb „antibolsevista” irodalmak alkotják.

Záhonyi-Ábel Márk

Német filmek az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság előtt a második világháború idején

A Horthy-kori német-magyar kulturális kapcsolatok egyik részterülete volt a német mozgóképek magyarországi terjesztésének problémaköre. Az előadás célkitűzése, hogy konkrét esetek (például *Miénk a jövő! / Hitlerjunge Quex* (1933); *Jud Süss* / *Jud Süss* (1940)) segítségével bemutassa, hogy a korabeli magyar filmes utócenzúra (Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság) hogyan kezelte a második világháború idején az elé kerülő náci Németországból származó mozgóképeket. Az adott művek cenzurális fogadtatása és forgalmazása nem volt teljesen akadálytalan Magyarországon. Az engedélyezések mellett számos német játékfilmet betiltottak, illetve egyéb eszközökkel is korlátozták terjesztésüket. A kivágások / korlátozások / betiltások egy része (például német bűnügyi tematikájú darabok vagy könnyed vígjátékok) azzal volt indokolható, hogy más (nem német) művek is hasonló elbírálásban részesültek a tekintély védelme, a közerkölcs megóvása vagy a jóízlés szem előtt tartása miatt, vagyis az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság szempontrendszerét – származási helytől függetlenül – minden mozgóképnél figyelembe vették. A német művek egy másik csoportját viszont (feltételezhetően) politikai okokból korlátozták. Ebben a folyamatban – és egyéb tekintetben is – fordulópontot jelentett az 1944 márciusi német megszállás, ami után a náci Németországból származó művek bemutatása könnyebbé vált (például számos korábban betiltott alkotás kapott ismét vetítési engedélyt).

A példák elemzése lehetőséget ad arra, hogy részletesebben megvizsgáljuk a filmcenzúra működését a második világháború idején: az értékelés folyamatát, a fellebbezések kereteit, a politikai szempontok megjelenését, egyes résztémák értékelését. Ennek a problémakörnek az is része, hogy más államok mozgóképes propagandája milyen fogadtatásban részesült a magyar filmes utócenzúra részéről.

Kovács Cs. Tamás

Antiszemita propaganda a II. világháborúban Magyarországon A *Harc* című folyóirat feltárása

Bosnyák Zoltán főszerkesztésével 1944 májusa és decembere között, heti rendszerességgel jelent meg a Harc című folyóirat. Már a lap címe sokat sejtető, hiszen nyíltan harcot hirdet (harcba hív) a zsidóság ellen, egyértelműen kijelöli témáját.
A lap a Zsidókérdéskutató Magyar Intézet hivatalos lapja volt, amely azért is különleges, mert csak és kizárólag a zsidókérdéssel foglalkozik: a „tudományos" antiszemitizmustól a zsidó vallás „tanulmányozásán" át a korábbi élclapok felhasználásával, Bosnyák főszerkesztésével. A lapot cikkről-cikkre, rovatról-rovatra, azok szerzőivel együtt elemeztem és röviden bemutattam. Utóbbiakkal kapcsolatosan kiemelendő, hogy a magyar szélsőjobboldal színe-java megjelenik egyik másik cikk szerzőjeként vagy akár önálló rovatvezetőként (Bosnyák mellett, Endre László, dr. Bárdossy Gyula, Hubay Kálmán, Fiala Ferenc, Málnási Ödön, Csia Sándor, stb.). Vizsgálatom egyik kiemelt céljaként egy ún. toposz-katalógus elkészítését tűztem ki, kíváncsi voltam mik voltak azon kifejezések, amelyek visszatérően szerepeltek a zsidóságra használatosan. A kutatás eredményeként kirajzolódik, hogy a lap célja az idegenérzet növelése, a korábbi korszakokból átvett zsidóellenes képek átformálása és megújítása az adott kornak megfelelően, a honi társadalom egészére való hatásgyakorlás, negatív érzet erősítése ill. elültetése a zsidósággal kapcsolatban.
Összességében elmondható, hogy a Harc kiváló példája, ha nem a legjobb, annak, hogy miképp működött, mik voltak a céljai a tudatos zsidóellenes propagandának Magyarországon. A különböző igényű cikkeivel, hirdetéseivel a társadalom valamennyi rétegét meg szerette volna szólítani és „végső harcba hívni" a zsidóság ellen.

Pap Eliza

Írott sajtó mint véleményformáló erő? Az újpesti zsidók elleni propaganda megnyilvánulásai a helyi sajtó tükrében

A második világháború alatt Újpest még nem tartozott a fővároshoz; Budafokkal, Csepellel, Kispesttel, Pestszenterzsébettel, Pestszentlőrinccel és Rákospalotával együtt Budapest peremkerületét alkotta. Az egyesülés, azaz a „Nagy-Budapest" kérdése a háború alatt többször is felvetődött az érintett közigazgatási fórumokban.

A korabeli feljegyzések szerint a települést 1835-ben egy kicsiny zsidó közösség iparos és kereskedő gárdája hozta létre Káposztásmegyeren, melyből az idők folyamán fejlődött ki a nagy gyárváros, Újpest. A zsidók kezdettől fogva mind a gazdasági, mind a kulturális életben aktív szerepet töltöttek be, több nagyvállalat, gyár, egyesület, szeretetotthon, árvaház és alapítvány fenntartása, működése kötődött tevékenységükhöz. 1910-re a „zsidó gyarmat" Budapest, Pozsony és Temesvár után a Magyar Szent Korona országainak negyedik legnagyobb ipari központja lett. 1929-ben nyerte el a megyei városi rangot.

A helyi izraelita közösség számára 1938. május 29-én, az első zsidótörvény életbe lépésével véget ért a viszonylagos nyugalom. Az antiszemita hangulat fokozatos erősödése a mintegy tizennégyezer újpesti zsidót sem kerülte el. A velük szemben éreztetett, tettekben is megnyilvánuló kirekesztő magatartás a gazdasági és társadalmi élet minden területén érvényesült.

Előadásom célja, hogy a fennmaradt újpesti sajtóanyagok (Fórum, Független Újság, Igaz Szó, Újpest) egy részére támaszkodva, az egymást követő zsidótörvények és jogfosztó rendeletek helyi megvalósulásán keresztül érzékeltessem az újpesti zsidó közösséggel szembeni propagandisztikus légkör felerősödését. Mindehhez a Budapest Főváros Levéltárában őrzött Újpest megyei város általános közigazgatási iratai is forrásként fognak szolgálni. A korabeli írott sajtón keresztül kívánom a hallgatóság elé tárni az a fajta ellenséges magatartást, amellyel a helyi társadalmat igyekeztek meggyőzni arról, hogy a zsidók a keresztény nép ellenségei és kizsákmányolói. A Baross Szövetség, a Magyar Országos Véderő Egylet más helyi szervezetekkel karöltve aktív szerepet játszott az újpesti keresztény vállalkozó társadalom közgondolkodásának átformálásában. Ehhez segítő kezet nyújtottak a város vezetésében szerepet játszó hivatalnokok és a mindenkori polgármester, akik a zsidók virilis névjegyzékből és a képviselőtestületből való fokozatos kizárásával, egyesületeik felszámolásával, iparjogosítványaik felülvizsgálatával és elvételével, a piaci árusítástól való eltiltásukkal igyekeztek kedvezőbb helyzetbe hozni a helyi keresztény kereskedő és iparos társadalmat.

Glässer Norbert– Zima András

A revíziós propaganda zsidó alakváltozásai
Revíziós sajtópropaganda az izraelita felekezeti és mozgalmi lapokban a II. világháború idején

A zsidó felekezeti intézmények a két világháború között támogatták a revíziót, ugyanakkor elhatárolódtak antiszemita jelenségként az irredentizmustól. A sajtótermékek és a közösségi kiadványok a revíziós szimbolikus politikát a vallási hagyományok és a korábbi intézményi stratégiák felől értelmezték újra.
A *neológ* zsidóság a trianoni békediktátum feletti nemzeti fájdalommal azonosult. A területi revízió kérdését ugyanakkor apologetikus célzattal a szegregációs törvényként értelmezett numerus clausus eltörlésével kapcsolta össze.
A zsidó társadalmon belül korábban periférikus jelenségnek számító cionista mozgalom a két világháború között jelentősen növelte befolyás. A revízió szimbolikus politika toposzait a két etnikum sorsának és törekvéseinek párhuzamaként értelmezte át. A zsidóság Szentföld iránti vágyódása egy kétezer éves revíziós törekvésként tűnt fel a mozgalmi sajtópropagandában.
Az orthodoxia a judaizmus szövegmagyarázó hagyománya mentén adott vallási és közösségi tartalmat a revízió kérdésnek. A tényleges revíziós törekvések szimbolikus megjelenítései a második világháború során a zsidóstörvények árnyékában ugyanakkor erősen apologetikus értelmezést kaptak.
Az előadók azt vizsgálják, hogy a változó keretek között miként használták különböző zsidó közösségek a domináns társadalmi diskurzust saját problémáik artikulálására, a második világháborús revíziós propaganda miként vált metanyelvvé.

Joó András

Brit politikai hadviselés Magyarország és Románia irányában Az SOE és PWE (Political Warfare Executive) tevékenységének összefüggései, 1942-44.

A politikai hadviselés irányítására 1941 augusztusában létrehozott szervezet, a PWE (*Political Warfare Executive*), amely az ellenséges országok háborús moráljának és ellenállási hajlandóságának a megtörését volt hivatott elősegíteni, sokrétű tevékenységet folytatott más állami szervekkel karöltve. Erőfeszítéseinek részét képezte, hogy a kisebb német szövetséges államokat (az ún. szatellitákat) a tengelyhatalmak oldaláról leválassza. Sajátos „öszvérszervezetről" volt szó, amely a BBC európai szekcióit, az Információs Minisztérium külföldi propagandával foglalkozó osztályait, valamint a Különleges Műveletek 1 (Special Operations 1) néven a teljes SOE (*Special Operations Executive*) részét képező részleget egyaránt magába tömörítő „konglomerátum" volt. Már ennél a szervezeti keretnél fogva is sok probléma vethető fel. Végül a brit külügy (*Foreign Office*) rejtett osztályaként működött a Politikai Hírszerző Osztály (PID) keretein belül, 1942 után pedig a külügyminiszter irányítása alá került. Az előadás be kívánja mutatni, hogy a különleges műveletek miképpen kapcsolódtak a titkos diplomácia színtereihez, illetőleg milyen általános irányvonal érvényesült a Balkánra és Magyarországra vonatkozólag. A szervezet működésének illusztrálására egy Magyarországra vonatkozó, a rádiós propagandát (BBC) érintő dosszié, illetőleg egy a Románia irányában folytatott tevékenységet taglaló memorandum tartalma áll, mintegy esettanulmányként. Az említett dokumentumokat az előadó tágabb kontextusba kívánja elhelyezni, amelyhez a brit Nemzeti Levéltárban nemrégiben végzett kutatásai és korábbi, a tárgyhoz kapcsolódó írásai nyújtanak még segítséget. A második világháború fejleményei mellett az illetékes brit szervezetek (PWE, SOE, Foreign Office, Ministry of Economic Warfare) irányítási problémái is befolyásolták a szatelliták felé tett lépéseket. Az előadás fókuszában tehát az említett kutatásokból is megismert problémák állnak elsődlegesen, nem csupán magyar vonatkozásban.

Meszerics Tamás

Amerikai titkos propaganda Magyarországon az angol–amerikai háborús propaganda kontextusában, 1943–1944

A titkos, vagy "fekete" propaganda olyan befolyásoló információs tevékenység, ahol a címzett nincs tisztában az információ valódi forrásával és terjesztőjével. A második világháború során (és különösen az 1943-as évtől kezdve mind az angol, mind az amerikai propaganda a teljes spektrumot igénybe véve küldött információt Magyarországra. Ebből a tevékenységből a rádióadások a legismertebbek, de a két szövetséges hatalom más csatornákat és eszközöket is igénybe vett. Az előadás vázolja az angol-amerikai információs műveletek szervezeti hátterét és a fő politikai irányának alakulását.

A Magyarországra irányuló amerikai titkos propaganda 1943-tól kezdve a kairói OSS (Office of Strategic Services) parancsnokság MO (Morale Operations) osztálya hatáskörében volt. A "morale operations" ma "pszichológiai műveletek" néven lenne lefordítható. Az előadás bemutat egy olyan propaganda műveletet, amivel magyarországi zsidókat céloztak volna meg a Shoa kellős közepén, de amit végül a washingtoni OSS főhadiszálláson megvétóztak. Kitérek Martin Himler egyszemélyes fekete propaganda műveletére, amely több hónapon át sugárzott rádióadásokból állt és rendkívül groteszk hangnemet ütött meg. Bár a titkos propaganda hatékonyságáról – a dolog természetéből adódóan – kevés adat áll rendelkezésre, mégis megkockáztatom, hogy ez a bizarr epizód nem hajthatott különösebb propagadahasznot a szövetségeseknek.

Az előadás angol és amerikai levéltári kutatásokon alapul.

Kalmár Miklós

A Führerpalota „Welthaupstadt Germániában” Építészeti reprezentáció a nemzetiszocialista Németország háborús propagandájának szolgálatában

Németország 1933 és 1939 között modern ipari nagyhatalommá, Európa egyik meghatározó tényezőjévé vált, miközben a német nemzet önbizalma az első világháború elvesztése következtében huzamos ideig mélypontra süllyedt. A Führer tudatában volt annak, hogy nagyra törő katonai és politikai céljai valóra váltásához nem csupán rendszere széleskörű tömegbázisának megteremtésére és egyszemélyi politikai, ideológiai és katonai vezetői kultusza megszilárdítására van szükség, hanem e megtépázott öntudatot a társadalom minél szélesebb rétegeiben helyre kell állítani. E célok érdekében Németország minden tekintetben sikeres vezetésének a hatalmi propaganda részeként szüksége volt olyan látványos, térbeli kulisszákra, amelyekkel a bel- és a külföldi közönség tág rétegeit saját bűvkörébe vonhatja. A gigantikus méretekkel hatalmat, gazdasági kapacitást és legfőképpen „felsőbbrendűséget” közvetlen tapasztalati úton megjeleníteni képes reprezentatív építészet az egyik legalkalmasabb eszközként kínálkozott.

A tervezett előadásom középpontjában álló építészeti tervek, amelyek Berlint a világ leendő fővárosává, *„Welthaupstadt Germaniá*vá” voltak hivatottak átalakítani éppoly erőteljességgel hordozzák a II. világháborúban világuralomra törő Harmadik Birodalom nemzetiszocialista ideológiáját, mint az eszméket rendszerbe foglaló elméleti írás, a *Mein Kampf*. A magát a goebbelsi propaganda minden eszközével puritán népvezérként láttatni kívánó Führer gigantikus méretűre tervezett palotáját a hadban álló Birodalom központjaként értelmezték. Az építészeti kiképzés, az erődítményszerűen zárt homlokzat, s az azon 14 méteres magasságában elhelyezkedő erkély – ahol fizikai és egyben szellemi értelemben is elérhetetlen magasságban Hitler fogadhatta volna a reményei szerint mindig éljenző tömeg ovációját és kinyilváníthatta volna megkérdőjelezhetetlen nézeteit –, egyértelműen bizonyítja, hogy a hatalmi reprezentáció vizuális eszközeiben rejlő lehetőségeket a Führer és környezete megdöbbentő pontossággal ismerte fel, és kíméletlen céltudatossággal tervezte kiaknázni a birodalom és a vezér hatalma alátámasztására.

„*Welthaupstadt Germania*” városterve és a *Führerpalota* koncepciója a hatalmi propaganda vonatkozásában szinte modellértékű a II. világháborúban részt vevő európai diktatórikus rendszerekben, s tagadhatatlan hatással van a háború utáni Magyarországon kibontakozó

kommunista diktatúra propagandájának eszköztárára és módszereire is: az ennek szerves részét képező reprezentatív építészet ugyanis szinte egyforma súllyal és erőszakossággal állt az egymással akár homlokegyenest ellentétes ideológiákat valló rendszerek szolgálatában. A Rákosi-korszak Magyarországa például az építészeti reprezentáció eszközét a hangsúlyozottan példaképnek tekintett Szovjetunióhoz hasonlóan, de módszereiben, alkalmazásaiban, sőt az alkotások stiláris eredőinek tekintetében nem egy esetben a mélységesen megvetett és határozottan elutasított jobboldali diktatúrákéval, a nemzetiszocialista Németországéval és a fasiszta Olaszországéval egyező módon használta.

Fülöp Márton

Vicclapok a náci propaganda szolgálatában a II. világháború idején

Előadásomban két müncheni székhelyű német vicclap, a *Fliegende Blätter* és *Simplicissimus* 1939 szeptembere és 1944 szeptembere (mindkét lap ekkor szűnt meg) közötti időintervallumban keletkezett karikatúráit és cikkeit kívánom elemezni, elsősorban a két újság háborús propaganda-tevékenységére koncentrálva, de kitérve általános jellemzőikre is. Az előadás részben kiegészítésül szolgál Tamás Ágnes *Karikatúrák a propaganda szolgálatában (1939–1944)* című, 2017-ben megjelent tanulmányához, mely többek között egy német élclap, a – két társához sok szempontból hasonlatos – *Kladderadatsch* háborús karikatúráit is elemzi, így kutatási eredményeimet az e tanulmányban leírtakkal is szeretném röviden összevetni. A nemzetiszocialista államhatalom, és általában a korabeli közvélemény is nagy jelentőséget tulajdonított a sajtónak és a propagandaképeknek a háborús propagandában, ezért nem elhanyagolható kérdés, hogy a vicclapok milyen módon töltötték be az agitátor szerepét.

Az általam megvizsgált két humorisztikus folyóirat a Harmadik Birodalom idején már hosszú múltra tekintett vissza, a *Fliegende Blätter* 1844, a *Simplicissimus* pedig 1896 óta működött, megszakítások nélkül. Korábban egyik lap sem volt pártpolitikailag elkötelezett, s távol tartották magukat a szélsőséges eszméktől, a náci hatalomátvételt követően azonban fennmaradásuk érdekében arra kényszerültek, hogy a nemzetiszocialista propaganda szócsöveiként folytassák tovább tevékenységüket. Azt hozzá kell tennünk, hogy már korábban is láttak el propagandisztikus feladatokat az államhatalom szolgálatában, méghozzá az I. világháború idején.

A prezentáció során részletesen szeretnék foglalkozni a két szatirikus lap által bevetett szimbólumokkal, szlogenekkel, azzal a „fegyvertárral”, melynek felhasználásával a náci Németország ellenségeit gúnyolták, s mellyel a német katonai győzelembe vetett hitet igyekeztek erősíteni.

Czinki Gertrúd

A feketék ábrázolása a német nemzetiszocialista játékfilmben 1934-1944 között – populáris koloniálrevizionizmus Goebbels „álomgyárában”

Kevésbé kutatott téma a németországi gyarmat-revizionizmussal összefüggő propagandatevékenység, amire én egy Hans-Jürgen Massaqoui-ról szóló dokumentumfilm kapcsán figyeltem fel 2003-ban, amikor a németországi Bauhaus-Universität (Weimar) médiakultúra szakán a diplomámra készültem. Azonnal magával ragadott a téma, ami nem csak az emberi aspektus miatt volt érdekes, hanem filmtörténetileg is. A téma lehetőséget biztosított Németországban cenzúrázott náci propaganda és játékfilmek megtekintésére és ezek mélyebb elemzésére. Emberileg nézve ezek a filmek az ún. „afro-németek” túlélésének egyetlen lehetőségét is jelentették, hiszen a nemzetiszocialista felfogásban hiába voltak ők is német állampolgárok, a többségében afrikai-német vegyes házasságokból származó, Németországban felnőtt, német anyanyelvűek, nem tartozhattak az „árja” német néphez, így megmenekülésüket főleg a hiperrealista filmábrázolásnak köszönhették. A filmekben végig szükség volt rájuk kisebb szerepek, és főleg a tömeges statisztajelenetek miatt. Németországnak 1884-től voltak gyarmatai, amelyeket az I. világháború után veszített el. Ezek a gyarmatok részben Ázsiában, de főleg Afrikában voltak: Német Délnyugat-Afrika (mai Namíbia), Kamerun, Togo és Német Kelet-Afrika (ma Tanzánia, Burundi és Ruanda). A náci revizionista követelések között előkelő helyet foglalt el ezeknek a visszaszerzése, és Goebbels célzott és rafinált eszközökkel hangolta a német lakosságot ezeknek a területeknek a hasznosságára.
Előadásomban röviden vázolom majd a goebbelsi, központosított propaganda koloniál revizionista irányát, bemutatok pár filmet, amelyeknek a közös vonása az, hogy az afrikaiak a németektől függnek, saját földjükön is csak „statiszták”, kisebb szerepekben szolgák, másrészt semmi esetre sem élhetnek önrendelkezési jogukkal, és ez a filmekben mint alapvetés minden esetben megkérdőjelezhetetlen.

Havasi Benigna

A német nyelv nácitlanítása

Számos tudomány, így a germanisztika, a politikatudomány, a szociológia és az irodalomtudomány is foglalkozott az 1933-1945-ig tartó német nemzetiszocialista rendszer politikai nyelvezetével. Az 1950-es évektől kezdődő tudományos munkák közös megállapítása, hogy a nemzetiszocialista nyelv alapozta meg a rezsim stabilitását, így különleges fontosságot szentelnek a nyelv szerepének. Ezen analógia mentén ugyanakkor 1945 utáni antifasiszta propagandában nem csak a politika és a társadalom nácitlanítása volt megfigyelhető, hanem a német nyelv megtisztításáról is.

Előadásom azt kívánja bemutatni, hogy milyen változáson ment keresztül a német nyelv 1933-tól kezdődően. A hangsúlyt azokra a szavakra és kifejezésekre fektetve, amelyek bekerültek a náci nyelvhasználatba, majd az antifasiszta propaganda ideje alatt kikerültek; illetőleg jelentésük változott a nemzetiszocialista időszak alatt, majd azt követően is. Ehhez forrásként propagandaanyagokat, így újságcikkeket, plakátokat, reklámokat, szórólapokat kívánok felhasználni, illetve prezentálni.

Bartha Ákos

Ellenpropaganda
Náciellenesség Magyarországon a második világháború idején

A magyarországi háborúellenes politika emlékezete 1945 után az „antifasiszta doktrína” alapján értelmeződött, vagyis hosszú évtizedeken át a kommunisták egy meghatározott csoportja által vezetett, szimbolikus eseményekhez köthető küzdelem lett az egyetlen legitim mesternarratíva a témában. A magyarországi náciellenességnek azonban nem ez volt az egyetlen, vagy éppen a kor diskurzusait leginkább meghatározó dimenziója, miképpen a Komintern véleménye sem volt egységes a Harmadik Birodalomról a tárgyalt bő hat év során. Valójában a náciellenes közszereplők zavarba ejtően sokféle ideológiai háttérrel és motivációval rendelkeztek és nem alkottak monolit csoportot. Ismerünk köztük régi vágású liberális demokratákat, konzervatívokat, legitimistákat, intézményesülő fajvédőket, sőt aktív szélsőjobboldali politikusokat is, akik a deklaráltan „nemzeti alapra helyezkedett” szociáldemokratákhoz és az igen fragmentált kommunistákhoz hasonlóan a náci térhódítás ellen foglaltak állást. Áttekintésemben az azonosítható fontosabb csoportokat, illetve azok fórumait (pártok, lapok, társaságok, törzsasztalok stb.) saját céljak és történetük alapján tárgyalom, kitekintéssel a német megszállás alatti ellenállásokban betöltött szerepvállalásukra. Külön érintem a náciellenesség társadalmasításának kísérleteit, illetve a témához kapcsolódó módszertani (pl. a parasztság állásfoglalása, forráshiány, politikailag instrumentalizált visszaemlékezések) és fogalmi (antifasizmus/náciellenesség/háborúellenesség jelensége) problémákat is. Előadásom elsősorban korabeli forrásokon (levéltári és sajtóanyagok, levelek, naplók stb.) és a mérvadó újabb szakirodalmon alapszik.

Bene Krisztián

A franciaországi Magyar Függetlenségi Mozgalom propagandatevékenysége

Franciaországban már 1940 nyarán megkezdődött a megszálló erőkkel szembeni ellenállás megszerveződése, ez azonban kezdetben csupán arra korlátozódott, hogy egyes személyek nyomtatott formában valamilyen szélesebb társadalmi kör tudtára adták ellenérzéseiket. Ezek az egyéni kezdeményezések alakultak át a következő hónapok folyamán nagyobb csoportokká, amelyeket a történetírás ma ellenállási mozgalmakként és hálózatokként ismer. A szerveződő mozgalmak többsége eleinte megelégedett az illegális lapkiadással és –terjesztéssel, az ősz folyamán azonban már kifejezetten katonai célokkal rendelkező csoportok is létrejöttek, amelyek stratégiai információkat gyűjtöttek és igyekeztek eljuttatni Angliába, hogy elősegítsék a németek elleni harc sikerét.

A mintegy 30-50 ezer főre tehető franciaországi magyar diaszpóra döntő többségét munkások alkották, akik esetében gyakran már kivándorlásuk motivációja is politikai jellegű volt, valamint társadalmi helyzetüknél fogva is a baloldali ideológiákhoz kötődtek. Ennek fényében nem meglepő, hogy a magyar szakszervezeti vezetők már 1940 júliusában úgy döntöttek, hogy a rendelkezésükre álló eszközökkel a lehető legtöbb magyar munkást mozgósítva részt fognak venni a megszállók elleni küzdelemben. Kezdetben ez a földalatti tevékenység – összhangban a többi francia ellenálló csoport ekkori általános helyzetével – szigorúan fegyvertelen akciókra korlátozódott. Elsősorban saját folyóiratok megszerkesztése, kinyomtatása és terjesztése volt a cél, amelyek segítségével a lakosságot igyekeztek megnyerni az Ellenállás ügyének. A magyar ellenállók ezzel párhuzamosan magyar és német nyelvtudásukra alapozva komoly propagandatevékenységet folytattak a megszálló német hadsereg katonáinak körében, amely esetenként látványos sikert hozott, mivel visszaemlékezések szerint több katona is a dezertálást választotta a szolgálat folytatása helyett.

1943 nyarán a magyar ellenállók létrehozták a Magyar Függetlenségi Mozgalmat (*Mouvement pour l'indépendance hongroise*), amelynek célja az összes olyan magyar egy szervezetbe tömörítése volt, aki Franciaország felszabadításáért küzdött. A mozgalom sikerességét jól jellemzi, hogy a következő egy év folyamán 70 csoportot hozott létre, aktív tagjainak száma pedig ezer fő körül mozgott. A jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján a szervezetnek csupán 97 tagja vett részt rendszeresen a megszálló erők elleni fegyveres akciókban, amelyek közül a legjelentősebb a francia főváros felszabadításában való közreműködés volt 1944 augusztusában,

ugyanakkor a magyar ellenállási mozgalom jelentős szolgálatot tett a szövetséges hatalmaktól érkező információk terjesztésével a francia lakosság (és a magyar emigránsok) körében. Ennek keretében nem csupán különböző üzeneteket közvetítő röplapokat állítottak elő és terjesztettek, de számos saját újságot is szerkesztettek. Utóbbiak közül egyértelműen a *Magyar Szemle* volt a legjelentősebb, de érdemes egyebek mellett megemlíteni olyan újságokat is, mint a *Harcos Nő,* a *Riadó* vagy a *Toborzó*.

Az előadás célja ennek a szerteágazó, de viszonylag kevéssé ismert tevékenységnek a bemutatása francia és magyar levéltári anyagok, illetve visszaemlékezések és szakirodalmi források alapján.

Tulipán Éva

Városi térbe rajzolt propaganda
A 48-as honvédzászlók visszaadása 1941-ben és 1948-ban

A fagyos szovjet-magyar viszony 1940-es évek eleji rövid enyhülésének egyik szimbolikus eseménye az 1849-ben hadizsákmányként elvitt honvédzászlók 1941-es visszaadásának gesztusa volt.
A zászlók hazahozatala a szimbolikus politizálás térbeli és testi gyakorlatainak számos példáját felvonultatva a háborús propaganda részeként szolgálta a Románia vonatkozásában rövid ideig egyező szovjet és magyar érdekeket. Az előadás első felében ennek szimbolikus eszköztárát és gyakorlati megvalósulását tekintem át.
A háború végén újra szovjet kézre kerülő zászlókat az 1948-as centenáriumi események keretében adományozták újra vissza. A ceremónia szimbolikája visszautalt a háború végének eseményeire, mintegy a városi térbe rajzolva 1945 felszabadulásként való értelmezését, a szovjetek szerepének a politika részéről addigra egyedül legitimnek tekintett olvasatát. A Honvéd Hét keretébe illesztett ünnepség mintegy újrajátszotta, és egyértelmű szovjet (és magyar) propagandaérdekek mentén korrigálta az 1941-es eseményeket.
Az előadás második felében a világháborús és korai hidegháborús retorika a két esemény kapcsán megfigyelhető kapcsolódási pontjaira és eltéréseire is kitérek.

Kulcsszavak: II. világháború, hidegháború, propaganda, városi térhasználat, emlékezetpolitika, a történelem aktuálpolitikai felhasználása (use and abuse of history), hadtörténet, megemlékezések, katonai parádék.

Pihurik Judit

Antifasiszta propaganda a szovjet hadifogolytáborokban

A szovjet hadifogság történetének része a korábbi ellenség ideológiai meggyőzésére tett kísérlet. Az antifasiszta átnevelés magyar programját Rákosi Mátyás dolgozta ki, a káderekket a krasznogorszki Központi Antifasiszta Iskola marxista-leninista kurzusain képezték. A táborok politikai osztályainak élére az itt végzett hallgatókat helyezték, feladatuk az antifasiszta propaganda meggyőző terjesztése volt. Ennek hátterét, tartalmát és módját két forrástípus, a táborokban készült úgynevezett búcsúalbumok, és volt hadifoglyok visszaemlékezései alapján mutatja be az előadás. A moszkvai Katonai Levéltárban őrzött díszes, illusztrált kötetek az ideológiai átnevelés-kísérlet különleges dokumentumai, melyek nyilvánvalóan utasításra készültek. A hazatérő foglyok meghatározott tematikájú fejezetekben búcsúztak a Szovjetuniótól, arról is számot adva, hogyan próbálták – kevés sikerrel – elsajátítani a marxista-leninista elméletet. Ez főként a háború imperialista jellegének bizonyítására vonatkozott, mert a foglyok elé vetített új jövőkép ekkor még nem a sztálini rendszer oktrojálásáról, hanem demokratikus átalakulásról, a polgári szabadságjogok érvényesítéséről szólt. A Szovjetunióban megtapasztalt rideg valóság a legkevésbé sem hasonlított erre az államberendezkedésre, ám a propaganda nem is annak adaptációjáról szólt.

A szövegek megfelelnek az elvárásoknak, mégis számos, a foglyok munka- és életkörülményeire vonatkozó megfigyelést, tényt és illusztrációt tartalmaznak, értelemszerűen kimaradnak azonban belőlük a táborélet nehézségei, megpróbáltatásai, nélkülözései. Ezekről a visszaemlékezések tanúskodnak, melyek szintén fontos forrásai a szovjet hadifogságnak, és az albumokhoz képest természetesen más képet festenek az antifasiszta propaganda működéséről is. Ahogyan az egyik „aktíva” fogalmaz visszatekintésében: a bolsevizmussal kapcsolatos fenntartásairól mélyen hallgatva „*elég volt kinézni a hófúvásba, és már buzgott is bennem az antifasiszta társadalmi munka.*”

Az egykorú albumok és a későbbi források egyként bizonyítják, hogy a hadifoglyok honfitársaikhoz képest hamarabb kényszerültek rá a sztálinizmus valósága és a hatalom által sugallt hamis kép közti tragikus különbség tudomásulvételére.

Nagy Péter Tibor

Hősök és antihősök
A második világháború figurái a Kádár korszak emlékezetpolitikájában

Az emlékezetpolitika leglátványosabb változásai idején – amelyek a politikai rendszerváltásokhoz kötődnek – a történelmi folyamatok központi szereplőivel kapcsolatban az előjelek változnak meg. Leglátványosabb példa Lenin történelmi szerepéről való beszéd változása 1985 és 1995 között. 1985-ben az egész legális nyilvánosságban viszonylag gyakran beszéltek róla, s aki beszélt róla az alapvetően pozitív hangsúllyal tette ezt, még a szovjet típusú szocializmus erős kritizálására vállalkozók is Lenin és Sztálin diszkontinuitására helyezték a hangsúlyt. Ezzel szemben 1995-ben a legtöbb helyen kerülték Lenin említését, ahol pedig nem, szerepét elsősorban a diktatórikus szocializmus megteremtőjeként határozták meg. Ezzel szemben egy rendszeren – pl. a Kádár rendszeren - BELÜL eltelő évtizedek esetében a legikonikusabb szereplők jellemzésében csak árnyalatnyi eltolódások tapasztalhatók. Egészen más a helyzet a második vonalhoz tartozó történelmi szereplőkkel. A történelmi szereplők puszta említése jelentős gesztus egy-egy társadalmi csoport felé. Az évtizedek alatt a napilapokban sok ezer alkalom nyílik arra, hogy a második világháborúban aktív személyiségeket megemlítsék, így propagandatörténeti ill. emlékezet politikatörténeti szempontból igen tanulságos azok arányainak elemzése. Előadásunkban a Népszabadság, a Népszava és a Magyar Nemzet teljes szövegét vonjuk elemzés alá.